

CURROS E A RENAIXENÇA CATALANA

Rexina R. Vega

Universitat Autònoma de Barcelona

En termos xerais podemos afirmar que o interese que a Cataluña da Renaixença amosa polo pobo e a cultura galega indica ben ás claras a enorme desigualdade do diálogo entre as literaturas periféricas peninsulares. Así, a ollada atentísima desde o ámbito galego cara á tarefa de dignificación cultural e reivindicación política emprendida por Cataluña non atopa un verdadeiro correlato desde o Mediterráneo. Segundo ben indica Carme Hermida no seu valioso estudio *Rosalía de Castro na prensa barcelonesa (1863-1899)*¹ de 1850 a 1884 a presenza nos medios escritos cataláns de referencias ó mundo galego é moi escasa. De feito, a referencia a Galicia e ós galegos que máis abunda neste período é aquela en forma de chiste ou anécdota e que afonda nunha imaxe tópica e negativa. Galicia é desde Cataluña un país agrícola, atrasado e inculto. Cataluña, en troques, vese a si mesma como a excepción peninsular, un país no que sobrancean valores alleos ós do resto dunha Iberia dominada pola abulia e o inmovilismo. Cataluña é o país rico, a terra da virtude e do traballo, da educación e da industria, da modernización e a apertura cara ó exterior. Non sorprende pois que o noso país, malia posuír características semellantes ás do pobo catalán, cunha historia e cunha lingua de seu, suscitase tan pouco interese.

Con todo, pese ó predominio desta tónica xeral, é posible observar na prensa barcelonesa da segunda metade do XIX unha atención, aínda que irregular, cara á cultura galega, interese que vai medrando segundo vai consolidándose o Rexurdimento e asenta a ideoloxía política do rexionalismo. Como salientou Carme Hermida no devandito estudio, entre as figuras literarias contemporáneas que merecen atención por parte da prensa barcelonesa sobrancea claramente a de Rosalía de Castro, aínda que tal e como

1. Carme Hermida Gulías, *Rosalía de Castro na prensa barcelonesa (1863-1899)*, Padrón, Patronato Rosalía de Castro, 1993.

pretendemos demostrar neste traballo, Curros foi tamén, aínda que en moito menor medida, obxecto de atención por parte dos medios vencellados á Renaixença. E é que a aparición de revistas de ideoloxía rexionalista a partir da década dos oitenta favoreceu evidentemente a atención ás noticias culturais provenientes do mundo galego, como comunidade cunha identidade cultural diferente á castelá e con aspiracións políticas de autogoberno. Así mesmo a existencia de publicacións desta índole na propia Galicia posibilitou o intercambio de informacións e a reprodución de artigos.

Debido á escaseza de tempo dispoñible o meu propósito de analizar a recepción de Curros na prensa dos países cataláns tivo que cingirse a penas a catro dos grandes medios representativos do rexionalismo: *La Renaixença*, *La Ilustración Catalana*, *La Ilustración Valenciana* e *La España Regional*.

O meu baleirado, de ningún modo exhaustivo, estivo centrado nas datas máis significativas do percorrido bio-bibliográfico de Curros. Así fixei a miña atención nos anos de publicación da primeira, segunda e terceira edición de *Aires da miña terra* e das noticias do proceso; así mesmo percorrín o ano de publicación de *O Divino Sainete* e mais as datas próximas á coroación de 1904. O meu traballo, seguidor en gran parte das pistas fornecidas polos profesores Alonso Montero e Carme Hermida, aparéceseme agora como claramente insuficiente. Estou convencida de que un exercicio metódico de pescuda hemerográfica ten por forza de ofrecer un saldo máis avultado do que agora darei.

En primeiro lugar sinalo, por orde cronolóxica, a noticia aparecida en *La Campana de Gracia* sobre a condena e o proceso que suscita a publicación de *Aires da miña terra*. Logo da información redactada cun ton neutro a nota remata cun comentario humorístico:

De manera que 'ls Aires de minha Terra ha costipat al bispe y al jutje, y are fan suar al autor².

2. *La Campana de Gracia*, 589 (5-9-1880), 3.

Máis reveladores resultan sen dúbida os comentarios críticos sobre as obras de Curros. En *La Ilustración Catalana*, dentro da sección “Libres rebuts”, puiden atopar a recensión da segunda edición de *Aires da miña terra*. A crítica, que non aparece asinada, salienta polo seu ton claramente conservador. Así, desde un certo paternalismo o recensor reprende a inxenuidade do noso escritor:

En Curros Enriquez es un poeta de debó y per lo tant está acostumat á viure massa enlayre...³.

L'autor d'A imigracion y de la cántiga te obrigació d'escriure per be de sa terra, sens que'l fassi aturar la falta d'una felicitar que com hem dit ni hi ha ni hi pot haver en la terra. Contentis en somiarla que'en aixó está la poesia⁴.

Fronte ó Curros poeta civil o recensor salienta a superioridade das composicións costumistas, A *Virxe do Cristal* (presentada como a demostración da verdadeira e fonda relixiosidade do autor), “Unha boda en Einibó” e “O gueiteiro”. Esta valoración ten que ver cos tópicos que tamén rexerán en boa medida na recepción de Rosalía e que reducen a imaxe de Galicia ó pintoresquismo da cor local e á suavidade bucólica.

En troques, os ataques anticlericais e a voz irada do Curros combativo suscitan a descualificación, empregando termos como “horror” ou “mala impresión”. Resulta tamén significativo o intento de explicación etnocolóxica para a ira currosiana:

No hi ha cap terra com Galicia á propósit per produhir temperaments com los del autor que'ns ocupa, abandonada á sa mala sort y á sa miseria por desidia dels gobernants que no han sapigut contenir á temps lo cami de sa emigració y per tant de sa ruina, lo fill d'aquell país que plé d'aspiracions se troba contrariat en tot, educantse en l'escola del infortuni, arriba á llensarse en brassos del aburriment y de la decepció més escéptica. En Curros Enriquez te alas per volar molt alt, més per desgracia lo dolor l'ha ferit en sa brillant carrera y va cayent aplomat sobre un abisme⁵.

3. *La Ilustración Catalana*, II, 1881, p. 319.

4. *La Ilustración Catalana*, II, 1881, p. 320.

5. *La Ilustración Catalana*, II, 1881, p. 320.

Unha crítica menos benigna recibe *O Divino Sainete*. Desde posicións igualmente conservadoras, o autor da recensión aparecida en 1888 na revista *La España Regional* e que asina coa inicial “-S.” valora a penas a corrección técnica mentres descualifica de vez o contido. As críticas contra as institucións eclesiásticas son presentadas como puerís esaxeracións:

Se nos lanza el sectario á la pintura en negro de tinta china del mundo católico peregrinante, con tal exageración de horrores y con encono tan terrible, que, al fin, á puro querer causar horror, dá risa. No tanto, señor poeta, no tanto. De todo hay en la viña del Señor, mas ni las cepas todas están filoxeradas, ni caen todos los racimos hechos la podredumbre asquerosa que V. supone. Tanta gracia hacen los que se figuran que un librepensador ha de ser forzosamente un mal sujeto, como los que no ven en todo católico practicante más que un pillete de siete suelas. Así piensa, y quedamos cortos, el Sr. Curros Enríquez. No tan fuerte, no tan fuerte⁶.

Esta crítica negativa, de xorne netamente conservador, chama a atención dado que figura no mesmo número de *La España Regional* que dedica a súa “Sección literaria” ó vate de Celanova. E é que, conforme cos intereses desta revista, atenta a informar sistematicamente da produción literaria aparecida nunha lingua distinta do castelán, publícase un artigo de Aurelio Ribalta⁷ onde este traza un perfil divulgativo e gabancioso da figura de Curros. O artigo da “Sección literaria” asinado por Ribalta vese arrequentado na sección titulada “Literatura Española no Castellana ni Flamenca” pola reprodución, con nota introductoria, do poema “O gueiteiro”. A nota introductoria, realizada pola redacción da revista, resulta, como acontecía coa recensión crítica de *Aires da miña terra* publicada por *La Ilustració Catalana*, reveladora do tipo de valores que máis interesan desde Cataluña na creación poética de Curros: os do costumismo etno-gráfico. Así, fronte ó artigo de Ribalta, que ofrece unha imaxe

6. *La España Regional*, Tomo V, 1888, p. 284.

7. Aurelio Ribalta, “Don Manuel Curros Enríquez”, en *La España Regional*, Tomo V, 1888, pp. 268-274.

complexa e matizada da produción do autor, insistindo no seu papel como poeta civil, axitador do panorama literario galego, os redactores de *La España Regional* salientan “O gueiteiro” como unha das mellores poesías de *Aires da miña terra*, cualificándoa como:

... una de aquellas [poesías] en las cuales el autor, abandonando el *trascendentalismo* de que tanto han abusado algunos contemporáneos, canta como gallego, y son las notas del sentimiento regional, el amor á la pequeña patria, las que llenan á raudales de poesía sus armoniosos versos. *O gueiteiro*, como personificación del pueblo gallego en uno de sus tipos populares, es, indudablemente, lo mejor que escribió Curros Enríquez, así que empareja perfectamente con *Adios ríos, adios fontes*, de Rosalía de Castro, y *La Campana de Anllóns*, de Pondal, que en esta sección llevamos publicado⁸.

Esta lectura mostra claramente a imaxe en exceso folclórica e superficial á que comunmente aparece reducida a literatura galega para o imaxinario catalán. O desinterese pola poesía irada de Curros explícase tamén na medida en que esta bate contra a actitude característica da Renaixença, unha actitude liberal e moderada que procede dos seus alicerces burgueses.

Importante tamén no estudio da recepción de Curros en Cataluña é o amplo espacio que na revista *La Renaixensa*, dedicada case con exclusividade a informar sobre o acontecer cultural no ámbito catalán, se lle dedica á noticia da Coroación de 1904 celebrada na Coruña.

No artigo, asinado por J. Grant y Sala e que se titula “En honor de Curros Enríquez”, dáse conta polo miúdo da cerimonia⁹. Ó longo de máis de catro páxinas, o xornalista, probablemente enviado a mantenta polo xornal (por máis que non puidemos confirmar este dato), informa do desenvolvemento da celebración, reproducindo os fragmentos máis decididamente rexionalistas do

8. *La España Regional*, Tomo V, 1888, pp. 275-276.

9. J. Grant y Sala, “En honor de Curros Enríquez”, *La Renaixensa*, Any XXXIV, n.º 9678, 29-10-1904.

discurso pronunciado por Alfredo Vicenti, redactor xefe de *El Liberal* en Madrid. Tamén figura no artigo a reprodución íntegra de “Ao pobo cruñés”, lida por Curros logo de recibir a coroa.

O artigo remata cunha valoración de Grant y Sala, quen ve no acto a comprobación dun, antes a penas intuído, paralelismo entre a situación de Cataluña e Galicia:

Aquest hermós acte, referma mes y mes las conviccions meas de que Galicia sent també amor á sa patria natural, y dech fer constar que aixis vaig poguer apreciarho. Assistirem al acte totas las classes sociais, mogudas d'un gran entusiasme. Galicia sent, como nosaltres, la necessitat de son lliure expandiment y fins m'atreveixo a afirmar que las arrels son al menys tan fondas com las nostres.

Cómpre indicar que a traducción ó castelán deste artigo aparece ó mes seguinte na publicación de Buenos Aires *El Eco de Galicia*¹⁰.

Fronte ó ámbito da Renaixença catalana, onde a recepción de Curros está marcada por un xorne conservador que salienta ante todo o poeta costumista, no País Valencià sorprende a boa acollida do Curros anticlerical. Así, por exemplo en 1883, en *La Ilustración Valenciana*¹¹ aparece, asinada por Nicanor A. González, a traducción ó castelán dunha das composicións máis polémicas de *Aires da miña terra*, o poema “A igrexa fría”. Outra proba indiscutible da fortuna de Curros é *Aires de mi tierra*¹², traducción en verso a cargo dunha das figuras máis relevantes da terceira etapa da Renaixença no País Valencià, o progresista Constantí Llobart. O limiar desta traducción, publicada en 1892, está asinado por Vicente Blasco Ibáñez.

No estudio da recepción de Curros no ámbito dos Países cataláns non pode deixar de mencionarse a importancia que lle

10. *El Eco de Galicia*, Buenos Aires, n.º 472, 30-11-1904.

11. “La iglesia fría. (Traducción de la poesía gallega de D. M. Curros Enríquez)”, de Nicanor A. González, *La Ilustración Valenciana*, Valencia, 1-4-1883.

12. *Aires de mi tierra*, Madrid-Valencia, 1892, traducción en verso de Constantí Llobart e limiar de Vicente Blasco Ibáñez.

concede ó noso autor o escritor Joan Maragall. Así, na carta dirixida por Maragall a J. Conangla i Fontanalles, xornalista catalán nese momento, 1905, na Habana, pode lerse:

Com em plau que em parli de Curros Enríquez, un dels meus poetas predilectes, uns dels més forts de la nostra Península en els temps moderns! Quina sort d'haver-se trobat amb ell i poder-se tractar de prop!¹³.

Outra carta, dirixida a Salvador Albert o 28 de abril de 1908, testemuña o interese co que Maragall segue a Curros. Neste caso valora como un feito extraordinario a tradicionalización do poema “Cántiga”:

Gràcies pel retall referent an en Curros Enríquez; i també per l'anterior que em demostrà un punt flac d'aquell home altrament tan fort: aquells celos del poble per l'alteració que havia fet en la seva obra. ¿Quina glòria més gran podem desitjar que la que el poble es faci seves les nostres coses?¹⁴.

Pola súa relevancia imos deternos agora no “Pròleg al llibre català-Portuguès d'en Ribera i Rovira” no que Maragall cita a Curros e a Rosalía como o seu primeiro contacto coa cultura lusitana. Este feito é importante posto que se albisca a asunción do iberismo no pensamento político do escritor catalán. Deste xeito, o feito diferencial galego ficaría subsumido dentro da nación portuguesa.

Nosaltres aquesta ànima (a portuguesa), la coneixiem ja un xic per Rosalía de Castro i Curros Enríquez, per aqueles nostres parents de la llunyana Galicia, que és sols una prolongació de Portugal¹⁵.

A idea do iberismo agroma no seo dos grupos federalistas cataláns desenvolvida por teóricos como Romani i Puigdemgolas.

13. A carta, datada en Barcelona o 13 de agosto de 1905, está publicada en Joan Maragall, *Obres Completas*, I, *Obra catalana*, Editorial Selecta, 1970, p. 955.

14. Maragall, *op. cit.*, pp. 922-923.

15. Maragall, *op. cit.*, pp. 827-830.

No artigo de 1886 “El criterio de la Revista”¹⁶, onde se explican as liñas que deberán rexer a publicación de *La España Regional*, Puigdemengolas expón a idea de que unha descastelanzación de España podería comportar a incorporación de Portugal ó conxunto peninsular. O rexionalismo recolle deste xeito a idea federalista sobre o iberismo (só a aceptación da diversidade interna de España consentirá a incorporación de Portugal).

No fondo, sen embargo, o rexionalismo implicaba unha renuncia ó federalismo clásico e abría vía cara ó nacionalismo gracias ós seus compoñentes étnicos e culturalistas, Valentí Almirall deixouno moi claro cando en *Lo catalanisme*¹⁷ daba a opción de federarse só as rexións que o quixesen. Cumprirá pois unha exacerbación do sentimento nacionalista, do sentimento étnico e cultural presente no rexionalismo para formular un iberismo que non sexa españolizante, é dicir, que supere a idea dos antigos reinos históricos peninsulares e estableza un sistema federal sobre a idea de só tres nacións ibéricas. A división da Península en tres razas principais, en tres grandes nacións (a catalana, a castelá e a portuguesa) será, malia as precisións que se fagan sobre os outros grupos nacionais, a base do iberismo catalanista, o cal propón federar non os reinos históricos ou as rexións senón as nacións peninsulares.

No devandito “Pròleg al llibre català-Portuguès d’en Ribera i Rovira” obsérvase xa a adhesión de Maragall ó enfoque iberista, presentando unha visión trimembre da Península Ibérica. Deste xeito o escritor supera a tradición federalista decimonónica que contemplaba a unión ibérica como unha federación dos antigos estados peninsulares e non como a unión de tres núcleos nacionais que se manteñen libres:

Avui com avui, en la península hispànica per sobre o per sota de les fronteres o no fronteres polítiques, s’hi troben tres famílies nacionals ben definides en el seu parlar: la galaico-portuguesa, la castellana i la catalana, que ocupa també les illes Balears: són l’Espanya atlàntica, l’Espanya central, i l’Espanya mediterrània. Son tres zones

16. *La España Regional*, I, 1886, pp. 13-14.

17. Valentí Almirall, *Lo Catalanisme*, Les millors obres completes de la literatura catalana, Edicions 62, 1979.

geogràfiques, tres faixes verticals i paral·leles de dalt a baix de la península hispana. Qui del reconeixement d'aquest fet natural en sabés i pogués arrancar tota una política peninsular, ben segur que donaria a Espanya la glòria i el benestar dels pobles que viuen en conformitat a la llei de la seva naturalesa¹⁸.

Como podemos comprobar nesta carta, Maragall amósase atento ás particularidades lingüísticas do galego fronte do portugués facendo referencia á existencia dunha familia lingüística galai-co-portuguesa.

En relación coa visión de Maragall dos idiomas peninsulares e, en concreto, o galego, pódese citar, por exemplo, o artigo "Mensaje al Rey", de decembro de 1902:

Habéis de saber, Señor, que no todos vuestros pueblos hablan por naturaleza una misma lengua. Además de la numerosa familia castellana, hay los vascos, cuyo lenguaje es quebrado como su suelo y armonioso como las borrascas del mar Cantábrico; hay los gallegos, cuyo acento dulcemente obscuro parece balbucear remotos recuerdos y vagas esperanzas¹⁹.

Maragall coñecerá Galicia con ocasión dunha viaxe co seu sogro no verán de 1903. O obxectivo era percorrer pola costa toda a Península Ibérica, desde o país vasco ata Cataluña. Chegan á Coruña mais os mareos fan que desista e desembarque, e volve a Cataluña por terra. A carta que escribe a Pijoan explicándolle a aventura é un valioso testemuño para coñecer as súas opinións sobre os diferentes pobos de España, entre eles Galicia:

La terra i la gent gallega m'encisaren: són quelcom en el món, tenen una forta individualitat, exuberant de somni i de plasticitat al mateix temps, i ademés tot inconscient, adormit. I he promès tornar a Galicia per internar-m'hi i omplir-me l'ànima²⁰.

18. Maragall, *op. cit.*, p. 827.

19. Maragall, *Obras Completas*, II, *Obra castellana*, Editorial Selecta, 1981, p. 666.

20. Maragall, *Obras Completas*, I, *Obra catalana*, Editorial Selecta, 1981, p. 1.021.

A ollada de Maragall, que, no fondo, é a do estranxeiro, descobre unha península fóra do tempo, durmida nun sono secular. A viaxe serviralle pois ó escritor para recoñecer nas terras de Galicia os tópicos que sobre a linguaxe docemente escura dos galegos empregara nos seus artigos.

Sen embargo, a precisión que lle merece o romance galaico como lingua distinta do portugués desaparece no poema “Or de llei”, onde despreza os adxectivos do galego cara ó portugués convertendo o “acento dulcemente obscuro” dos galegos no “parlar docemente fosc” dos portugueses.

Vegé que Espanya era una en tres,
perquè tres parles hi sentia,
i essent tres feien harmonia,
pro fent-ne una no eren res.

Dolçamenr fosc és el parlar
dels portuguesos prop l'atlàntic;
brunz a Castella un bèlic càntic;
els catalans parlen molt clar.
Entenga's, doncs, cada u amb els seus,
i tots amb tots pel que convinga,
que cada casa els fills mantinga
i pels grans jornns els meus són teus
[...]
Oh! Portugal, dem-nos les mans,
posa-hi les teves, oh Castella!
Espanya, Espanya, aixís ets bella;
Els pobles lliures són els grans²¹.

Como podemos comprobar, existe unha progresiva evolución na visión da cultura galaico-portuguesa. Nun primeiro momento para Maragall a porta de entrada no ámbito atlántico é a lingua e a cultura galega, concretada nas lecturas de Curros e Rosalía. Posteriormente, a descuberta da literatura portuguesa, probablemente propiciada polo coñecemento de Ribera i Rovira (un sólido intermediario cultural entre Portugal e Cataluña), e mais

21. Maragall, *Obres Completes*, I, *Obra catalana*, Editorial Selecta, 1981, p. 194

a asunción plena do ideario iberista²², resitúa o discurso literario galego, considerándoo como unha prolongación do portugués.

Finalmente, e malia non cingirse ó período estudado, non podo deixar de mencionar aquí a presenza, ou ausencia, de Curros nas escolmas de poesía galega traducidas ó catalán ó longo do pasado século. Comecemos pola ausencia do celanovés no libro *Deu poemes gallecs*, escolma e traducción de Tomás Garcés publicada en Santiago de Compostela en 1954 e na que si figuran composicións de Rosalía, Noriega Varela, Cabanillas, Euxenio Montes, Amado Carballo, Bouza Brey, Aquilino Iglesia Alvariño, Álvaro Cunqueiro e Cuña Novás.

Máis próxima ós nosos días, en 1984, atopamos a escolma da poesía galaico-portuguesa do século XIX traducida ó catalán por Josep Maria Llompart²³. Llompart, poeta el mesmo e un dos grandes animadores da vida cultural nas illas baleares (entre outras actividades foi subdirector de *Papeles de Son Armadans* e presidente da Asociación de Escritores en Lingua Catalana), destaca por ser un dos, infelizmente, raros intermediarios entre a cultura galega e catalana. Na súa antoloxía escolma e traduce seis poemas de Curros que se titulan en catalán: “Les dues plagues”, “L’últim cavaller”, “La Falç de l’avi”, “A Rosalia” e “Comanda”.

22. O tema do iberismo en Cataluña conta cun excelente estudio a cargo de Victor Martínez-Gil, *El naixement de l’iberisme catalanista*, Barcelona, Curial, 1997.

23. Josep Maria Llompart, *Poesia galaico-portuguesa, Antologia del segle XIX*, Les millors obres de la literatura universal, edicions 62 i La Caixa, 1984.

